

Yayın Geliş Tarihi: 29.08.2020

Yayın Onay Tarihi: 25.12.2020

DOI No: 10.35343/kosbed.787646

Gürbüz ÖZDEMİR •

Asef Bayat Bağlamında Türkiye’de Madunlar ve Madun Siyaseti

*Subalterns and Subaltern Politics in Turkey in The
Context of Asef Bayat’s Thought*

Özet

Sanayi Devrimi sonrası Batı’da yaşanan göçler, şehirlerde işsizlik, yoksulluk, dışlanma gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Bu durum, Batıyla sınırlı kalmamış ve kapitalizmin gittikçe ağırlaşan yansıması olarak sosyal adalet, sosyal güvenlik vb. politikaları terk eden özellikle küresel güneydeki ülkelerde daha yoğun yaşamış ve şehir yoksulluğunu (maduniyet) ortaya çıkarmıştır. 1960’lardaki kalkınma çabasının sonucu olarak yaşanan göç, İran’da da bir sosyal değişim başlatmış ve şehir yoksulluğuna zemin hazırlamıştır. Bu süreç İran’da, Asef Bayat’ın ‘sokak siyaseti’ kavramıyla açıkladığı yeni bir siyaset tarzını ortaya çıkarmıştır. Bayat, şehir yoksullarının (madunlar) yürüttüğü bu siyasetin kodlarını ararken özgün bir siyaset teorisi geliştirmiştir. Bayat’ın tespitleri sadece İran’da değil, yoğunluk dereceleri farklı olsa da Türkiye’de de kendisini göstermiş ve madunların hayatta kalma çabaları, madun siyasetini Türkiye’de şekillendirmiştir. Çalışmamda; Bayat bağlamında Türkiye’de madunlar ve madun siyaseti incelenmiştir. Öncelikle, Bayat’ın teorisindeki kavramlar açıklanmıştır. Ardından, Türkiye’de şehir yoksulluğu ele alınmış ve son olarak Türkiye’deki madun siyasetine dair değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asef Bayat, Madun, Şehir Yoksulluğu, Madun Siyaseti.

JEL Kodları: I3, J,K,O,P

Abstract

The migration process in the West after the Industrial Revolution brought along many problems such as unemployment, poverty, sheltering and exclusion in the cities. The effects of the migration and its accompanying problems are not limited to the West, and have been more intensely, especially in the countries of the Global South, which have abandoned policies such as social justice and social security etc. as the reflection of the rise of the capitalism. As a result of these, urban poverty has emerged. The migration that emerged as a result of the development effort in the 1960s started a social change in Iran and this prepared the ground for urban poverty. This process has revealed a new style of politics in Iran which is explained with concept of "street politics" by Asef Bayat. Bayat has developed a unique theory of politics while searching for the codes of this new style of politics carried out by the subalterns. These findings in Bayat’s theory seem to be related not only with Iran but also with Turkey. Likewise, subalterns aroused in Turkey and the survival efforts as it is mentioned by Bayat have reshaped the street politics in Turkey. In my study, subalterns and subalterns Politics in Turkey is examined in the context of Bayat’s thought. Firstly,

---

• Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, SBKY Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-6237-1507, mail: gurbuzozdemir_4@hotmail.com

the concepts in the theory of Bayat are explained and then the migration and the urban poverty in Turkey is addressed. Finally evaluations about the subalterns Politics in Turkey are made.

Keywords: Asef Bayat, Subaltern, Urban Poverty, Subalterns Politics.

JEL Codes: I3, J,K,O,P

Giriş

Sanayi Devrimiyle birlikte gelişen şehirler, Avrupa'da hem yeni iş imkânları sunmuş hem de buralarda istihdam edilecek iş gücüne ihtiyaç doğurmuştur. Bu durumun kırsala yansımaları ile birlikte, şehirle kırsal arasında karşılıklı iş-emek etkileşimi baş göstermiş ve ulaşım imkânlarının katalizör rolü oynamasıyla birlikte bir göç süreci başlamıştır. Başlayan süreç, yeni imkânlar sunduğu gibi, birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Zira göç olgusu, şehirde barınma, işsizlik, yabancılaşma, uyumsuzluk, dışlanma gibi maddi ve manevi birçok soruna zemin hazırlamıştır. Üstelik bu durum, sadece Batı ile sınırlı kalmamış, sanayileşme çabasına giren her ülkeyi de sarmıştır. Özellikle kapitalizmin adeta gettolaştırdığı küresel güneyde yer alan ülkeler, bu sorunları yoğun yaşayan örnekler olmuştur. Zira küresel kapitalizmin gittikçe ağırlaşan bir yansıması olarak, bu ülkelerde sosyal adalet, sosyal güvenlik vb. politikaların terk edilmesi sonucu, yaşanan yoksulluğun etkisi giderek artmış ve yaygınlaşmıştır. Yeni bir hayat kurma ümidiyle şehre gelen yoksul insanlar, bu zor şartlar altında sadece bu sorunlarla boğuşmakla kalmamış, aynı zamanda şehrin yerleşiklerince şehrin her düzleminden dışlanmışlardır. Sonuç itibariyle; şehirde yoksul göçmenler açısından ciddi mağduriyetler baş göstermiş ve bunların bileşkesi olarak, 1980'lerden sonra yaşanan dönüşümlere de bağlı olarak farklı boyutlar kazanan yeni bir yoksulluk şekli ortaya çıkmıştır: Şehir yoksulluğu.

Küresel güneydeki ülkelerden biri olan İran da, 1960'larda giriştiği kalkınma çabasının bir sonucu olarak yoğun bir göçle karşı karşıya kalmıştır. Göç, İran'da Tahran merkezli bir sosyal değişim başlatarak, şehir yoksulluğunun zeminini hazırlamıştır. Bu süreç, İran'da sessiz ve gündelik pratiklerle kendiliğinden işleyen yeni bir siyaset tarzını ortaya çıkarmıştır. Adeta yaşanan sürece tepki olarak gelişen bu siyaset, İranlı yazar Asef Bayat tarafından "sokak siyaseti(*street politics*)" kavramıyla açıklanmıştır. Bayat, şehir yoksullarının (madunların) yürüttüğü bu siyasetin kodlarını ararken, İran'da Devrimden bağımsız olarak birçok değişime kaynaklık yapan ve 'gayr-ı sivil toplum', 'sessiz tecavüz', 'pasif ağlar' gibi kavramlar ekseninde şekillenen özgün bir siyaset teorisi geliştirmiştir.

Bayat, ortaya koyduğu teorisinin, sadece İran'da değil, tüm küresel güneyde kendisini gösterebildiğini belirtmektedir. Herhangi bir somut analize konu yapmamakla birlikte, gerek çalışmalarının sunuş kısmındaki göndermelerden ve gerekse Ortadoğu'ya ilişkin yaptığı genellemelerden, görüşlerinin Türkiye'yi de kapsadığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Özellikle İstanbul, Ankara, ortaya koyduğu teorisinin çeşitli görünümünü sergileyen şehirler olarak küresel güneydeki diğer örnekler arasında yerini almıştır.

Türkiye’deki madunlar da, sorunlarıyla baş edebilmek için bir planlama olmadan kendiliğinden, sessiz ve gündelik arayışlara girmişlerdir. Bu çaba, yoğunluk dereceleri farklı olsa da Türkiye’de de madun(sokak) siyasetinin şekillenmesine ve Bayat’ın ifadesiyle, devrim kadar etkili siyasi bir sürecin başlamasına yol açmıştır.

Bu bağlamda çalışmada; öncelikle, Bayat’ın teorisindeki kavramlar ele alınacaktır. Ardından, Türkiye’de göç ve şehir yoksulluğu ortaya konulacak ve son olarak Türkiye’nin büyükşehirlerde oluşan madun siyasetine dair değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. Asef Bayat’ın Düşüncesinde Kavramsal Çerçeve

Sanayi Devrimiyle birlikte Batı’da yaşanan göç süreci, başta çarpık şehirleşme olmak üzere birçok olumsuz sonucu beraberinde getirmiştir. Yaşanan bu süreç, sanayileşme sarmalına giren her ülkeyi etkisi altına almıştır. Özellikle küresel kapitalizmin adeta gettolaştırdığı küresel güneyde yer alan ülkeler, bu etkinin olumsuz sonuçlarının yoğun yaşandığı örnekler olmuştur. Bu ülkelerde, kapitalizmin gittikçe ağırlaşan yansıması olarak, sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma gibi politikaların terk edilmesi sonucu, özellikle göçmenler arasında yoksulluk giderek artmıştır. Bu olumsuzluklara, göçmenlerin şehrin her düzleminden dışlanması da eklenince “şehir yoksulluğu” olarak tanımlanan yeni bir yoksulluk şekli kendisini göstermiştir (Yılmaz, 2012: 270-281).

Beall ve Fox (2006)’a göre, şehir yoksulluğu, dar anlamda kapitalist ekonominin mekânı olan şehirde zaruri ihtiyaçlar bakımından “ekonomik yokluk” ve “ekonomik güvensizlik” anlamına gelirken; geniş anlamda ise mekânsal ve sosyal boyutları olan ve bu yönleriyle de tecrübe edilen daha kapsamlı bir durumu anlatmaktadır. Dolayısıyla şehir yoksulluğunun göstergesi olarak sadece düşük gelir seviyesi değil, çevresel şartlar, tüketim tercihleri, kamu hizmetlerine ulaşma, barınma gibi çok boyutlu ölçütler söz konusudur (Gürler Hazman, 2010: 143). Yeni yoksulluk, neo-liberal politikalar sonucu, taşeronluk gibi çalışma şekillerinin esnek üretim adıyla ekonomide ağırlığının artmasıyla daha da yaygınlaşmıştır. Hatta son yıllarda gelişmiş ülkeleri de kapsayan şekilde, emekçi kesimin dışında yoksullaşmaya başlayan geniş toplum kesimlerinin hayat şartlarını anlatan bir kavram haline gelmiştir (Kaygalak, 2001: 127). Öyle ki sorunların kolektif olarak ifade edilebileceği kurumsal mekanizmaların olmadığı şartlarda, sadece yoksulları değil, orta sınıfın da bir niteliği haline gelmiştir (Özkazanç/Ağtaş, 2006: 3). Kısacası; şehir yoksulluğu, şehirde insan onuruna yakışır şekilde yaşamak için ihtiyaç duyulan imkânlarla erişim yoksunluğu ve bu halin ekonomik, psikolojik ve sosyal ilişkiler açısından sorunlar doğurması olarak tanımlanmıştır (Mingione, 1993: 324). Şehir yoksulları (göçmenler, gecekonducular, işsizler, evsizler, işportacılar vd.) ise, göçle birlikte şehir hayatına katılan, çoğu kez geliri az kayıt dışı işlerde çalışan, gecekonduya yaşayan ve kamu hizmetlerine erişimde dezavantajlı olan kesimleri anlatmak için kullanılır hale gelmiştir (Özcan/Karakılıçık, 2007: 441).

Şehir yoksulluğunu şekillendiren unsurlar içerisinde, “sosyal dışlanma¹” olgusu da önemli bir etkidir. Zira yoksul göçmenler, göç sonrası şehirde oluşan yeni ortamda, birçok eşitsizliğin mekâna yansımaları sonucu çok boyutlu bir dışlanmaya maruz kalmışlardır (Ryan, 2007: 22). Sosyal olarak dışlanan yeni yoksulların, mevcut sosyal ve siyasi düzenle formel bağları kopma başlamıştır. Öyle ki, bu yoksul kesimlere, üretim sürecinin herhangi bir noktasında mümkün olduğu sürece ve herhangi bir şekilde formel olarak bir rol dahi verilmek istenmemiştir (Özkazanç, 2007: 223; Özbudun, 2002: 54-55). Bu durum, şehrin yerleşikleri ile şehir yoksulları arasında ciddi boyutlara ulaşan bir ayrışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu ayrışma, zaman içerisinde giderilemediği gibi, gitgide belirginleşmiş ve aralarındaki muhtemel ortak paylaşım alanlarının adeta kaldırılıp atılmasına yol açmıştır. Zira şehrin yerleşiklerine göre, kendi hayat tarzlarına zarar verdiklerini düşündükleri bu “köylü” kesim, şehri işgal ederek şehrin modern yüzünü kirletmiştir. Bu bakış açısıyla, yoksul mahallelerde başlayan kuralsızlık ya da uçlara savrulma potansiyeli de tamamen bu kesime mal edilmiştir. Bu durum, onlara karşı bir “koru” oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla yoksul mahalleler, yok edilmesi ya da en azından kontrol altına alınması gereken yerler olarak görülmüştür (İngün, 2013: 221). Sonuç itibariyle; şehir yoksulları, yaşadıkları maddi sorunlar yetmezmiş gibi, şehirle bütünleşme noktasında kenarda kalmış yani “sosyal dışlanma”ya maruz kalmıştır. Bu dışlanma, sosyal hareketliliği engellendiği gibi, şehir yoksulluğunu içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur (Tümtaş, 2012: 81, 70-71; Danış, 2008).

Yaşadıkları zorluklara rağmen hayatta kalmaya çalışan, bu sebeple enformel tecrübelerle beslenen ve sosyal dışlanmışlığa maruz kalıp adeta modern dünyada istenmeyen şehir yoksullarını farklı açılardan değerlendirenler olmuştur. Örneğin Chicago Ekolü, dünyada giderek artan bu kesimleri, bir sosyal sapma hali olarak niteleyerek temel bir sosyal-siyasi sorun olarak görmektedir. Bu sebeple onları, ‘marjinaler’, ‘kanunsuzlar’ ve ‘suçlular’ gibi dışlayıcı ifadelerle tanımlamayı tercih etmektedir. Bu durumu ortadan kaldırmanın yolunun ise, bu kesimlerin modernleştirilmelerinden geçtiğini belirtmektedir (Stonequist, 1935; Park, 1982). Tam aksi yönde bu kesimlerin şehre/sisteme gayet iyi uyum sağladıklarını söyleyenler de vardır (Bkz. Castells, 1983). Ancak İranlı yazar Asef Bayat (2006: 134-135; 2008: 10) ise konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Bayat, her iki yaklaşımın da insan onuruna aykırı birer “modernleştirici dayatma” olduğunu belirterek, yoksul kesimleri adeta “ideal insan”a dönüştürme tasavvuruna dahi karşı çıkmaktadır. O’na göre, birbirine zıt gibi görünen bu iki yaklaşım esas itibariyle aynıdır. Onlar, önce bir “ideal insan” kurgusu yapmakta ve sonra bu sonuca, indirgemeci bir anlayışla sistemle uyumlu “modern insan” ile ulaşılabileceğini doğrudan ya da dolaylı olarak söylemektedirler. Bunu reddeden Bayat (2008: 38), madunlar için “ne marjinaldir, ne de tam anlamıyla sistemle bütünleşmiştir”, ifadesini kullanmaktadır. O’na göre, madunlar modernlik karşıtı

---

¹ Sosyal Dışlanma, bireyin geleceğini kurmasında fırsatlara tam olarak erişimini engelleyen temel ihtiyaçlardan yoksunluk; bireyin toplumla olan bağlarının kopması; vatandaşlık haklarından yoksun olma durumudur (Çakır, 2002: 84-85).

oldukları için değil, varoluşları onları buna zorladığı için böyledirler. Zira modernlik pahalı bir keyfiyet olduğundan herkesin durumu modern olmaya imkân vermez.

Bayat, bu husustaki görüşlerini, “Ortadoğu’da Maduniyet, Toplumsal Hareketler ve Siyaset”, “Sokak Siyaseti”, “Siyasal Olarak Hayat” vb. isimlerle Türkçeye de çevrilmiş olan çalışmalarında ortaya koymaktadır. Genel olarak Ortadoğu’daki ve özelde İran ve Mısır’daki sosyal hareketlere, bunlar içerisindeki şehir yoksullarına (madunlar) ve onların bir şekilde ortaya koydukları siyasete odaklanan çalışmalar, egemen anlayışlardan farklı olarak, Ortadoğu tarihini madunların diliyle anlatıp sosyal-siyasi teoriye katkıda bulunabilecek alternatif bir yaklaşım önermektedir. Örneğin Sokak Siyaseti (2008) adlı çalışmasında formüle ettiği yaklaşımıyla Bayat, İran Devrimi’nin öncesi ve sonrasında sosyal hareketler alanı içerisinde özgül bir yeri olan gecekondu hareketini, bu hareket sonrasında şehrin çeperlerine yerleşen yoksulların hayatta kalma mücadelelerini ve bu ekseninde yapılan enformel işlerden oluşan kaçak hayatları “madun siyaseti” bağlamında yeni bir kavramsal çerçevede ele almaktadır. Bu bağlamda, özellikle Tahran’ın çeperlerine yerleşen yoksulların enformel alanlardan oluşan hayatlarını okuma çabası içerisinde. Yaptığı okumaların sonucu olarak, varlıkları adeta yok sayılan sıradan insanların, “sessiz tecavüz” olarak tanımladığı pratiklerle gerçekleştirdiği değişimin, her açıdan devrimlerle kıyaslanabilecek bir güce ve etkiye sahip olduğu tespitini yapmaktadır. Kısacası Bayat, çalışmalarında, egemen anlayışlardan farklı olarak, İran özelinde tüm Ortadoğu’yu hatta tüm küresel güneyi içine alacak şekilde madunlara ilişkin bir “enformel siyaset teorisi” ortaya koymaktadır.

Enformel siyaset teorisi bağlamında, öncelikle madunların siyasetini tanımlamakta ve sonrasında buna kaynaklık eden kavramlardan bahsetmektedir. Bu kavramların başında, küresel kapitalizmin ortaya çıkarıp yaygınlaştırdığı enformel hayat uygulamalarının toplamını anlatan “gayr-ı sivil toplum (*uncivil society*)” kavramı gelmektedir (Bayat, 2006: 119-152; 2008: 161). Bayat (2006: 50), sivil toplumdan farklı olarak, kanunların koruması altında olmayan ve kurumlar tarafından yönlendirilmeyen yani enformel bir alan olarak “gayr-ı sivil toplum”dan söz etmektedir. Bu kavram çerçevesinde, küresel güneyde devlet desteğinden umutlarını kesen milyonlarca insanın, piyasa ekonomisinin insafına terk edilen enformel bir sosyalliğin içerisinde kendi başlarına hayatta kalmaya zorlandığına işaret etmektedir. Ayrıca devlet otoritesinin zayıfladığı, risk ve belirsizlik ilişkilerinin yaşandığı süreçlerle bu enformel alanların her geçen gün daha çok genişlediğini aktarmaktadır. Resmi hiçbir korumanın altında olmayan ve gittikçe genişleyen bu enformel alanlar, Bayat’ın teorisinin sosyal zeminini oluşturmaktadır. Kısacası kavram, sıradan insanların, mevcut kamu kuralları, mülkiyet düzeni ve mekânsal hiyerarşi tarafından düzenlenmiş olan şehir hayatında var olabilmek ve hayatlarını iyileştirebilmek için, kamu imkanlarını sessizce ele geçirerek devletin müdahalelerinin büyük ölçüde dışında oluşturdukları enformel bir alanı anlatmaktadır.

Bayat’ın (2006: 27-63; 2008: 27-38) siyaset teorisinin merkezi konusunu oluşturan diğer kavram ise, “sessiz tecavüz (*quiet encroachment*)” kavramıdır. Bu kavram, belli bir ideoloji ya da liderliğe sahip olmaksızın, açıkça meydan okuma ya da çatışma gücüne sahip olmayan ‘sıradan (madun)’ insanların hayatın akışı içerisinde sessiz şekilde gerçekleştirdikleri direnme pratiklerini anlatmaktadır. Bu pratikler, sıradanların barınma, iş bulma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere şehrin imkânlarına doğru yöneldiği

ancak kolektif olmayan, sessiz ancak yayılmacı, atomize ancak uzun süreli, mütevazı ancak sebatkâr, talepkâr değil ancak doğrudan tazmine yönelik, açık uçlu ancak sürekli pozisyon değiştiren ilerleyişlerinin ifadesidir. Diğer bir ifadeyle kavram, şehrin imkânlarından mahrum olanların, hayatlarını sürdürebilmek için sessiz şekilde yürüttükleri yeniden paylaşım çabası içerisinde, o an yeterli olanı bir kere ele geçirdikten sonra geri çekilmek yerine şehrin mekânlarını ısrarla ve çoğu kez kural tanımaksızın tutarak kamu imkânlarına tecavüzüdür (Bayat, 2006: 47; 2008: 7).

Tüm bunların sonucu olarak Bayat (2008: 31, 32), sıradanın sessiz tecavüzünün, basit bir direnme stratejisinden daha fazla bir şey olduğunu belirterek; siyasi bir amaç olmaksızın ve siyasi bir ideolojiye dayanmaksızın sadece hayatta kalabilmek için sosyal, ekonomik ve kültürel saiklerle kendiliğinden geliştiğini söylemektedir. Zira var olabilmek çabası içerisinde olan madunların, bu şartlar altında yerleşik düzende kendilerini konumlandırmaktan uzak olduklarından siyasi bir hedefe sahip olduklarını söylemek zordur. Bu sebeple gerçekleşmesi için planlı bir eylemlilik gerekmeyen 'sessiz tecavüz' kavramı, sınıf bilincine dayalı planlı eylemin (devrim) gerekliliğine inanan Marksist bir yaklaşım içermemektedir. Gramsci'nin pasif devriminden de farklı olarak, hayat şartlarının ağırlığına ve konjonktüre bağlı olarak sadece yaşamak mecburiyetiyle kendiliğinden doğmaktadır. Yani sıradanın sessiz tecavüzü, iktidarı hedefleyen pasif devrim türü bir siyasi hareket de değildir. Bununla birlikte, sıradanın sessiz tecavüzünün bünyesinde, şartların zorlamasına bağlı olarak her zaman kolektif eylemlilik ortaya koyabilme ve siyasi alana kayabilme potansiyeli olduğunu da belirtmektedir (Bayat, 2006: 143, 145; 2008: 15, 16).

Bayat (2006: 47), sıradanın sessiz tecavüzünü ve ortaya çıkan siyaseti anlamak için, sürükledikleri enformel hayat tecrübesini ve bunun sonucu oluşan yapıları (dernekleri, mahalle konseyleri, işportacı birlikleri vb.) da mercek altına almıştır. Bu çerçevede yaptığı tespitlerden en önemlisi; kaçak hayatların bir bütün olarak yürüttüğü sessiz tecavüz (ele geçirme), sıradanın kendi sorunlarını kendisinin sessizce çözdüğü bir tecrübeyi anlatmaktadır. Bu tecrübe içerisinde, kaçak gecekondular, kaçak satıcılık (işportacılık), kaçak elektrik ve kaçak su kullanımı gibi barınma ve geçinmeyi mümkün kılan en temel ihtiyaçlar yer almaktadır. Aslında bu tecrübenin hepsi birden, bir yönüyle şehrin yerleşikleri tarafından benimsenen modern şehir düzeni ve şehir yönetimi gibi kavramlara meydan okumaktır. Bayat'a (2008: 38-39) göre bu meydan okumanın yani sessiz tecavüzün iki ana amacı vardır: Birincisi, kamu imkânlarının yeniden bölüşümüdür. Bu hedefe arazi, ev, su, elektrik, yol, kaldırım, köşe başları gibi imkanların enformel yollardan elde edilmesiyle ulaşılmaktadır. İkincisi, uymakta zorladıkları ya da maliyeti çok yüksek olan devletin zorladığı düzenlemeler, kurumlar ve disiplinden özerk olmaktır. Bayat (2006: 47-48; 2008: 36), bu suretle gecekonduların kamu arazilerine, işportacıların esnafın iş alanlarına ve otoritenin sokak hâkimiyetine, göçmenlerin belediye hizmetlerine ya da evsizlerin her türlü boş yapılara doğru işleyen sessiz tecavüzünün amaçlarına ulaşmada geri dönüşsüz ve beklenmedik derecede etkili olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu durumun, kanunlara aykırı olduğunun madunlarca bilindiğini ve arzu edilmediğini, ancak mecburiyetten dolayı sürdürüldüğünü belirtmektedir. Kurumsaldan yoksun olma ve kamu imkânlarından yararlanamama

gerçeği, onları iradelerinin dışında böylesi bir kaçak hayata sürüklemektedir. Zira “modern olmak pahalı bir keyfiyettir” (Bayat, 2008: 38).

Hayatı adeta bir bütün olarak saran bu tecrübenin yaşandığı mekân ise, Bayat’ın (2008: 45) düşüncesinde “sokak”tır. Sokak, madunların kendilerini var kılmalarını sağlayan tek ortamdır. Bu anlamıyla sokak, sadece bir “dış mekân” olmayıp, kahve, mahalle parkı, okul kantini, komşu sohbeti, otobüs durağı gibi halka açık tüm alanları içine alan ve çok yönlü boyutları olan bir ilişkiler bütünüdür. Bir diğer ifadeyle sokak, bir mekân olmanın ötesinde hayatın ta kendisidir. Sokağı bu şekilde tanımlayınca, muhtemel çatışmaların tek muhatabının “güvenlik güçleri” olmadığı, zamana ve mekâna yayılmış sosyal hayatın her anına dair mücadeleleri içine aldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeptendir ki Bayat, sessiz ve derinden süren bu mücadeleleri, madunların her boyutuyla hayat bulduğu sokağın dinamiklerine izafeten ‘sokak siyaseti’ kavramıyla ifade etmektedir.

Bayat’a göre, sokak siyaseti, sendikal hareketler ya da öğrenci hareketlerinde olduğu gibi ideolojik, örgütlü, liderli ve hiyerarşik bir niteliğe sahip değildir. Mücadele, madunlar ile farklı çatışma noktaları arasında şekli ve etkisi dönemsel olarak değişse de, sokağın fiziki ve sosyal görünümünde her an ve kendiliğinden şekillenmektedir. Madunların sokakta otoriteyle karşı karşıya kaldıklarında, o ana kadar bireysel ve sessiz olarak elde ettikleri kazanımları, sahip oldukları potansiyelle bu defa birden bir bütün olarak savunmak zorunda kalabilmelerine de işaret etmektedir. Bu durumda ise sokak siyaseti, yeni kazanımlar elde etmek için girişilmiş bir kolektif eylemliliği değil, sadece mevcut kazanımları korumaya yönelik bir kolektif savunmayı ifade etmektedir. Kısacası Bayat’a göre, yoksulluk ile sosyal haklar arasında kurulan bağın ortadan kalkması ile adeta sahipsiz ve korunaksız kalan madun kitleler, esasını “sessiz tecavüz”ün oluşturduğu sokak (madun) siyasetine yönelmektedirler. Dolayısıyla sokak siyaseti, sadece fiziki bir dış mekân olarak sokakta yapılan eylemlilik değil, zaman ve mekânın her şeyiyle birlikte yansıdığı enformel bir hayat alanı olan sokağın çok boyutlu görünümü olarak belirmektedir (Özkazanç/ Ağa, 2006: 18)

Bayat (2006, 2008), madunların, kazanımlarına yönelik bir tehdit algulamaları halinde kendiliğinden aktifleşerek bir bütün olarak savunmaya geçmelerini açıklarken; buna imkân sağlayan özgün bir enformel alan olarak “pasif ağ” kavramından bahsetmektedir. O’na göre pasif ağ, aynı ortamı paylaşan sokağın madunlarının, sokakta birbirlerini açıktan tanımamalarına rağmen, uzaktan, farkında olmadan ve aralarında bir şekilde sessizce var olan ortak noktalar sayesinde oluşan ve gerektiğinde iletişime geçebilmelerini sağlayan bir ilişki şeklidir. Örneğin aynı sokağı paylaşan işportacılar arasında o an fark edilmeyen pasif bir ağ mevcuttur. Birbirlerini açıktan tanımayan bu insanlar, herhangi bir sorun ya da olay karşısında hatta belki de sırf dertleşmek için birden ve kolayca bir araya gelebilirler. Bu ağı aktifleştirerek sokağı bir şekilde harekete geçiren şey ise, bu ağlar tarafından desteklenen çıkar farkındalığı ve sokağın bir bütün olarak elde ettiği kazanımların ellerinden alınma tehdididir. Pasif ağlar, kamu imkânlarının yeniden paylaşımını ve devlet müdahalesi karşısında özerkliği anlatan sessiz tecavüzün gerçekleşmesinde merkezi bir rol oynamakta ve nihayetinde sokak siyasetinin işlerliliğini bu ağlar sağlamaktadır. Kısacası, Bayat (2006: 55-57)’a göre iki ana kanal sokağı bir siyaset alanına çevirmektedir. Bunlardan birincisi, ele geçirilen kazanımların kaybedilmesi tehlikesiyle yüz yüze kalındığında ortaya çıkmaktadır. Bu

durumda sokak, enformel aktörler ile otorite arasında giderek bir mücadele alanına dönüşmektedir. İkincisi ise, şehir madunları arasında olağan zamanlarda görülmeyen ancak yine bir tehdit durumunda görünür hale gelen bir pasif ağ aracılığıyla mümkün olmaktadır.

Sonuç olarak; Bayat, madun (sokak) siyasetinin kodlarını ararken, hem birbirlerinin varlık sebebi olan hem de madunların yaşamlarına ve hatta şartların zorlaması sonucu şehirde söz sahibi olmalarına zemin hazırlayan 'gayr-ı sivil toplum', 'sessiz tecavüz', 'pasif ağlar' gibi kavramlar ekseninde oldukça özgün bir teorik çerçeve ortaya koymaktadır.

2. Türkiye'de Göç ve Madunlar (Şehir Yoksulları)

Batı'da Sanayi Devrimiyle birlikte başlayan göç ve şehirleşme süreci, dünyanın birçok ülkesinde kendisini gösterdiği gibi, dönem dönem yükseliş gösteren sanayileşmeye bağlı olarak Türkiye'de de yaşanmıştır. Türkiye'de 1950'den itibaren ivme kazanmış olan göç, 1950-1970 arası daha çok kırsalın iticiliği² ile, 1970-1980 arasında ise şehrin çekiciliği³ ile açıklanmıştır. Göçün yoğun olduğu bu dönemler, Türkiye'de "emeğin şehirleşmesi süreci" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Türkiye'de göç, 1990'lara kadar daha çok ekonomik sebeplerle ifade edilirken, 1990'dan sonra -özellikle Doğu ve Güneydoğu illerinden- daha çok teröre bağlı sebeplerle ortaya konulmuştur.⁴ İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde demografik, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve mekânsal birçok gelişmeyi tetikleyen göç dalgası, 1980'lerden itibaren gelişen iletişim teknolojileriyle yeni bir nitelik de kazanmıştır. Bu sebeple günümüzde göç, mekânlar arasında bir yer değiştirme süreci olmanın çok ötesinde, farklı boyutlarıyla dönüşümler oluşturan bir nüfus hareketi niteliğine bürünmüştür (Tümtaş/ Çelikkaleli, 2014: 41; İçduygu/Sirkeci, 1999: 250). Göçün dönüştürücü etkisi, ilk önce şehir-kır nüfus dağılımında büyük bir değişim meydana getirmiştir. Bu bağlamda 1950'de nüfusun %25'i şehirlerde yaşarken, oran 1970'te %38,5'e, 1990'da %59'a ve 2019 yılında da %92,8'e yükselmiştir.⁵

Türkiye'de göç süreci, hiçbir planlama olmaksızın 20-30 yıl gibi kısa bir sürede yaşandığından, şehirlerde dengeli olmayan ve normal işlemeyen bir dönüşüme yol açarak farklı nitelikte birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bunlardan örneğin işsizlik, barınma, sosyal güvence eksikliği gibi sorunlar ekonomik nitelikliken; yozlaşma, sosyal çözümlenme, uyumsuzluk, dışlanma ve yabancılaşma ise sosyal yönlü sorunlar olarak öne çıkmıştır (Sezal, 1992: 115-117). Kesintisiz bir şekilde yaşanan bu sorunlar, şehre geldiğinde zaten yokluk içinde olan göçmenleri daha da yoksullaştırmıştır. Ancak göçün doğurduğu, başta yoksulluk tüm olumsuzluk ve buna maruz kalan insanlar, bu süreçte adeta görmezden gelinmiştir. Bu sebeple yoksulluğun tanımlanıp sistematik şekilde ele alınması yani devletin ilgi alanına girmesi için 1990'ların sonunu beklemek gerekmiştir.

---

² 1950'den itibaren kırsalda artan nüfusa karşılık aynı kalan tarım arazisinin getirdiği baskı kırdan şehre bir itiş doğurmuştur.

³ Şehirde artan sanayinin emek talebi kırsal kesim açısından bir çekim oluşturmuştur.

⁴ Türkiye'de iç göçün sebepleri için bkz. Öztürk/ Atuntepe, 2008: 1591.

⁵ www.tuik.gov.tr/PrehaberBultenleri.Do?İd=33705, Erişim Tarihi: 31.12.2019

Bu bağlamda yoksulluğun devletçe ele alındığı ilk çalışma, Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1996’da yapılmıştır (Kök, 2011: 59). Kısacası, Türkiye’de göçe bağlı hızlı nüfus hareketi, ürettiği birçok sorunuyla kontrolsüz ve çarpık bir şehirleşme ortaya çıkararak, büyük şehirlerin çeperlerinde yoksul yığınlar (şehir yoksulu) meydana getirmiştir. Böylelikle 1950 öncesi klasik şehir-kır ayrımının yerini şehrin içinde modern şehir-karşı (yoksul) şehir ayrımı almıştır. Bu sebeple Türkiye’de şehir yoksulluğunun geçmişini, göçün ivme kazandığı 1950’li yıllara kadar götürmek mümkündür (Şengül, 2001: 77).

Türkiye’deki göçün oluşturduğu değişim ve dönüşümün en çarpıcı tecrübesini İstanbul yaşamıştır. 1950’den bugüne Türkiye nüfusu yaklaşık 4 kat artmışken, İstanbul ise yaklaşık 13 kat artmıştır.⁶ İstanbul’da sürekli artan nüfus yığılması, şehrin çeperlerinde kaçak yollarla oluşan bölgelere yayılmış ve bunun önemli bir sonucu olarak da şehrin mekânsal yerleşim alanları genişlemiştir. Fatih, Beyoğlu, Eyüp, Eminönü ve Üsküdar gibi tarihi alanlarda yer alan yerleşim yerleri 1950’de İstanbul nüfusunun %73’ünü barındırırken, artan göçlerle İstanbul nüfusunun yoğunluğu tarihi alanların dışında oluşan enformel yerleşim alanlarına kaymıştır (Bkz. Gökburun, 2017). İstanbul’da ilk büyük yerleşim yeri genişlemesi, 1950’lerde Balkanlardan gelenlerle yaşanmıştır. Balkan göçmenlerinin yerleştirilmesiyle oluşan Taşlıtarla semti, 1950-1960 arası Anadolu’dan gelen yeni göçlerle daha da büyüyerek, Eyüp-Rami arası yoğunlaşan sanayi bölgesinin yakınında büyük bir gecekondu bölgesi haline gelmiştir. Bölge, gittikçe artan nüfusu sebebiyle 1963’te Gaziosmanpaşa adıyla ilçe yapılmıştır. Sonrasında bölge, yeni göçlerle kuzeye doğru genişleyerek Küçükköy, Alibeyköy ve Kâğıthane’ye ulaşmış ve 1962’de 78 bin olan gecekondu sayısı, 10 yıl sonra 195 bin olmuştur. Sonuçta, 1965-1970 döneminde İstanbul’a göç eden nüfusun İstanbul nüfusuna oranı %21 seviyesine kadar çıkarken, şehrin çeperlerindeki gecekondu bölgelerinde oturanların toplamının şehir nüfusu içindeki payı ise %40’a ulaşmıştır (1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı Raporu; 2009: 75).

Öte yandan sanayileşme çabalarının bir sonucu olarak, 1980-1990 yılları arasında İstanbul’un Avrupa yakasında Zeytinburnu’ndan başlayıp Sefaköy ve Firuzköy’e kadar uzanan bölge ile Anadolu yakasında Yakacık-Çayırova-Gebze eksenini adeta sanayi kuruluşlarının hücumuna uğramıştır. Ayrıca Şişli’den Maslak’a uzanan Büyükdere Caddesi’nin batısında da bir sanayi bölgesi kurulmuştur (1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı Raporu, 2009: 76). Sanayi demek, göç ve aynı zamanda sanayi bölgelerinin etrafında yoğunlaşan gecekondu demektir. Sonuçta 1980-1990 arası yaşanan yoğun göç, İstanbul nüfusuna 2,5 milyondan fazla kişi daha eklemiştir. Bu nüfus yığılması da, yine şehrin yerleşim alanlarını çeperlere doğru genişletecek şekilde Bakırköy, Şişli, Kadıköy, Kartal, Üsküdar, Eyüp gibi ilçelerde yeni gecekondu oluşturmuştur (Gökburun, 2017: 121-122).

Bir yandan gecekondu bölgelerinde artan yoğunluğa cevap verebilmek ve diğer yandan ise buraların kronikleşmeye başlayan sorunlarını çözebilmek için, gecekondu bölgeleri kademeli olarak ilçe yapılmak zorunda kalmıştır. Bunun ilk örneği, 1963’te bir

⁶ www.tuik.gov.tr/PrehaberBultenleri.Do?id=33705, Erişim Tarihi: 31.12.2019.

kısmı Eyüp ve bir kısmı da Çatalca ilçelerinden alınan bölgelerin birleştirilmesiyle oluşturulan ve kısa sürede İstanbul'un en kalabalık ilçesi haline gelen Gaziosmanpaşa ilçesi olmuştur. İlçe yapma projesiyle, İstanbul'da 1950'de toplam 16 olan ilçe sayısı, 1990'lı yıllarda 32 olmuştur. Bu süreçte, örneğin Bayrampaşa Eyüp'ten, Ümraniye Üsküdar'dan, Pendik ve Tuzla Kartal'dan, Kağıthane Şişli'den, Bağcılar, Bahçelievler, Esenler, Güngören Bakırköy'den, Maltepe ve Sultanbeyli Kadıköy'den bölünerek ilçe haline getirilmiş ve bunlara Büyükçekmece ve Küçükçekmece gibi ilçeler de eklenmiştir. İlçe sayısınının 39'a yükseldiği 2000-2010 döneminde ise Arnavutköy, Başakşehir, Beylikdüzü, Esenyurt, Sultangazi, Ataşehir, Sancaktepe ve Çekmeköy ilçe yapılmıştır. Sonuçta, şehrin çeperlerindeki gecekondu bölgeleri, adeta ana gövdeyi oluşturan merkezi ilçelerden ayrılmıştır (Gökburun, 217: 124).

Yeni ilçe yapma projesi, gerek mekân olarak gecekondu bölgelerinin sorunlarını çözmek ve gerekse bu bölgelere yığılan nüfusun artan ihtiyaç ve taleplerine cevap verebilmek için ortaya konulmuş olsa da, amacına ulaşmada yetersiz kalmıştır. Zira bu dönemde Türkiye'de, hem şehirlerin gelişimi için ayrılan kaynaklar sınırlı kalmış, hem de şehirlere yönelen yoğun göç hizmetlere olan talebi daha da artırmıştır. Gecekondu bölgeleri açısından iki kat sıkıntılı olan bu durum, özellikle işsizlik, sosyal güvence yoksunluğu, barınma gibi birçok sorunla da birleşince; şehre yeni gelenleri, hayatta kalabilmek için gerekli imkânlarla ulaşamama gibi kötü şartlarla karşı karşıya bırakmıştır. 1950'li yıllardan itibaren var olan bu ve benzeri sorunlara, 1980 sonrasına damgasını vuran neo-liberal politikaların olumsuzlukları da eklenince, şehirde göçmenler açısından içinden çıkılmaz bir ortam oluşmuştur. Bu çıkmaz, barınma ve işsizlik gibi sorunların artan baskısı, kamunun yerine getirmekte isteksiz/yetersiz olduğu hizmetlerden mahrumiyet ve artan dışlanmışlıkla birlikte, şehir yoksulluğunu Türkiye'de de ortaya çıkarmıştır. Tüm bu süreçlerin içinde yer alan göçmenler ise, kısa sürede birer şehir yoksuluna dönüşmüştür (Çolakoğlu, 2003: 473).

İhtiyaçlarına resmi yollarla karşılık bulamayan ve yaşadıkları şehirle bütünleşme sorunu yaşayan şehrin çeperlerindeki yoksullar, hayatta kalabilmek adına sorunlarına mecburen kendi buldukları enformel yollardan çözüm aramışlardır. Bu çaba içerisinde kendilerine sadece daha önce şehre gelmiş ve iyi-kötü bir düzen kurmuş olan "akrabalar/öncü aileler" in desteği olmuştur. Bu destek, daha sonra hemşehrilik örüntüleri şeklinde enformel ağlarla güçlenerek sürmüş ve Türkiye'de 'gayr-ı sivil' bir yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu sebeple Türkiye'de de madunların en belirgin yönü, tüm sorunlarını enformel yollardan çözmek zorunda kalmaları olmuştur (Erder, 1995; Güneş-Ayata, 1991).

1990'ların ortalarına gelindiğinde ise; Doğu-Güneydoğu'da yaşanan terör olayları sebebiyle başlayan yeni göç dalgasıyla insanlar, yaşadıkları yerleri terk ederek büyük şehirlerin çöküntü alanlarına göç etmek zorunda kalmışlardır. Büyük şehirlerin yoksul mahallelerine yönelen yeni göç dalgası, yeni bir mekânsal yoğunlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Üstelik yeni göçmenler, eskisi gibi arazi işgaline izin verilmediği ya da inşaat yapacak maddi imkânları olamadığı gibi, eski göçmenlerin sahip olduğu akrabalık ya da hemşerilik bağlarıyla oluşan enformel ağların getirdiği avantajlara da sahip değildi. Dolayısıyla şehirde barınmak için, ilk göçmenlerin gecekondu/ gecekondu-apartmanlarında kiracı olmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, yeni göçmenlerin

öncekilere göre daha fazla mağduriyetle karşılaşmalarına ve şehir yoksulluğunun yeni bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Bu sonuç, Türkiye’de gecekondulu olgusunu dönüştürerek ‘gecekondulu kiracılığı’ kavramını üretmiş ve böylelikle eski göçmenler, yoksulluklarını adeta yeni gelenlere devretme imkânına kavuşmuşlardır (Keyder, 2005: 130-132; Sağlam, 2006: 40-42). Oluşan bu ilişkiyi ise, Işık ve Pınarcıoğlu (2005), ‘nöbetleşe yoksulluk’ kavramıyla tanımlamıştır.

3. Türkiye’de Madun (Sokak) Siyaseti

Türkiye’de 1970’lerin başından itibaren yaşanan siyasi ve ekonomik krizlerin sonucu olarak, enflasyon oranları sürekli yükselmiş, reel ücretler sürekli azalmış, gelir adaletsizliği çoğalmış, enformel sektörlerdeki genişleme hızlanmış, kronik işsizlik artmış ve sosyal güvenlik fonları hızla erimiştir. 1980’lere gelindiğinde ise, bu ve benzeri sorunlar ciddi boyutlara ulaştığı gibi, bu dönemde benimsenen neo-liberal politikalarla birlikte özelleştirmenin olumsuz yansımaları, sosyal güvenlik ağı zayıflaması, sendikalaşmadaki gerileme gibi birçok yeni olumsuzluk da eklenmiştir. Yine bu süreçte, neo-liberal politikaların etkisiyle bu sorunların çözümünde, öncelikle devletin değil bireyin sorumlu olduğu anlayışı egemen olmuştur. Sonuçta, vatandaş olarak bireyler, yaşadıkları yoksulluk şartları yetmezmiş gibi, çoğu kez bu sorunlarla tek başlarına kalmışlardır. Bu durum, özellikle şehre yeni gelmiş olan yoksul göçmenleri, enformel sektörlerde çalışmaya açık, kayıt dışı birer ucuz emeğe dönüştürerek yoksulluğa yeni bir boyut kazandırmıştır (Koray, 2008: 145, 177). Kısacası neo-liberal politikalar, devleti “sosyal” olmaktan hızla uzaklaştırmış ve sosyal devletten boşaltılan yeri ise piyasanın getirdiği risk, belirsizlik ve güvensizlik gibi sosyal ve siyasi hayatın belirleyici özellikleri almıştır (Özkazanç/Ağtaş, 2006: 10).

Devletin sosyal yönünün zayıflamasıyla birlikte, her türden hakkın varlık kazanmasının ön şartı, bireylerin düzenli ve yeterli bir gelir elde etmelerine bağlanmıştır. Bu sebeple her ne kadar çalışıyor olsalar da, göçmenlerin enformel sektörlerde aldıkları ücretin yetersizliği, kayıt dışı ve düzensiz istihdam ve sosyal güvenliğin olmamasından dolayı, çalışmaları değil hak sahibi olmaya geçinmeye de yetmemiştir. Dolayısıyla göçmenler, şehirde yoksulluktan kurtulamadıkları gibi, kaçınılmaz bir son olarak maddi desteğe muhtaç kalmışlardır. Buna, yaşadıkları evlerin kalitesizliği, kaçak elektrik ve su kullanımı, çöplerin alınmaması, sağlık hizmetinin olmaması, kanalizasyon sisteminin yokluğu, toplu ulaşımın olmaması gibi birçok kamu hizmetinden mahrumiyet de eklenince; şehre ister ilk isterse sonradan göç etmiş olsun tüm göçmenler, Türkiye’de de, Bayat’ın belirttiği şekilde, çok farklı sıkıntı ve mağduriyetlere maruz kalmışlardır. Kısacası, Türkiye’deki yoksul kesimler de, Bayat’ın teorisinin merkezinde yer alan birer şehir yoksuluna (madun) dönüşmüşlerdir.

Türkiye’deki sıradan insanlardan oluşan madunlar, devletten ve formel yapıdan ümitlerini kesmelerinin getirdiği bir mecburiyetle, yaşadıkları sorunları ve mağduriyetleri aşip şehirde var olabilmek adına, Bayat’ın kamu imkânlarına doğru bir ilerleme şekli olarak gözlemlediği “sessiz tecavüze”, aynı İran ve Mısır’daki gibi başvurmuşlardır. Sıradan insanların sessiz tecavüz taktikleri, Türkiye’nin büyük şehirlerinde de, devletten özerk ancak enformel nitelikte -Bayat’ın ifadesiyle- ‘gayr-ı sivil’ bir alanın kendiliğinden oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Bayat (2006:

65)'ın, Türkiye'yi doğrudan bir analize konu yapmadığı halde, başta eserlerinin sunuş kısımları olmak üzere, Ortadoğu ülkelerine dair yaptığı genellemelerin içerisinde Türkiye'nin de bir şekilde dâhil olması buna işaret etmektedir. Örneğin neo-liberalizmin siyaset ve ekonomiye damgasını vurduğu 1980'li yılların öncesinde milliyetçi-popülist rejimlere sahip olan birçok Ortadoğu ülkesi arasında Türkiye'nin de adı geçmesi bunu teyit etmektedir. Dolayısıyla Bayat'ın şehir madunlarının sessiz tecavüze yönelmesini açıklarken işaret ettiği hususların, Türkiye'nin Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerinde için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Hatta Bayat'ın (2006: 52), İran için zikrettiği oldukça uç sessiz tecavüz taktiklerinin⁷ Türkiye'de de gerçekleştiği görülmektedir. Kısacası, Türkiye'deki madun göçmenler, yaşadıkları sorunları çözebilmek ve maruz kaldıkları zorlukları göğüsleyebilmek adına cezaya çarptırılmayı dahi göze alarak ortaya koydukları sessiz pratiklerle kurdukları kaçak hayatlarıyla (kaçak gecekondular, kaçak elektrik, kaçak su vs.), şehirde ilerlemeyi tercih etmişlerdir (Kök, 2011: 148-149). Böylelikle madunların ortaya koyduğu her bir uygulama, Bayat'ın "kolektif mal ve hizmetlerden pay alamayan madunların bu sayede yeniden bölüşüme katılması" çerçevesinde birer sessiz tecavüz örneği olmuştur.

Madunların şehirde yaşadıkları çok farklı mağduriyetler arasında ilk akla geleni, tereddütsüz "barınma" sorunu olmuştur. Dolayısıyla bu soruna karşı geliştirdikleri sessiz tecavüz örneği de öne çıkan ilk pratik olmuştur. Bu bağlamda bir sessiz tecavüz özelliği olarak, akrabaların/öncü ailelerin desteğiyle işgal ettikleri kamu/vakıf arazileri üzerine, yine bir sessiz tecavüzle bir gecede "kafalarına sokacak" şekilde inşa ettikleri gecekondularla çözmeye mecbur kalmışlardır (Kök, 2011: 141; Bkz. Bayat, 2008: 78). Türkiye'de ilk gecekondular, 1950'lerde İstanbul'da yapılmaya başlanmış ve 1970'lerde en üst noktaya ulaşmıştır. Barınma sorununu böylesi enformel bir yöntemle çözmüş olan madun göçmenler, kamu hizmetlerinin yokluğundan kaynaklanan çok farklı sorunları ise, örneğin çöpleri yakmak, elektrik hatlarına -özellikle akşamları- kaçak tel atmak, kanalizasyonları yakın derelere ya da kuyulara vermek gibi sessiz tecavüz taktikleriyle yine kendileri çözmüşlerdir (Özdemir, 2014). Bu sebeple Bayat'ın (2006), madunların sessiz tecavüz pratikleri içerisinde sıraladığı elektrik, su gibi kamu hizmetlerinin kaçak kullanılması, Türkiye'de de özellikle gecekondular bölgelerinde çok yaygın uygulamalardan olmuştur. Kaçak elektrik ya da su kullananların, "Evet kullandık ama yetiremedik napalım", "Napacaksın, mecbursun bir yerde", "Bunun suç olduğunu biliyoruz ama mecbur kaldık" ifadeleri, Bayat'ın (2008: 42) tespit ettiği, Tahranlı madunların sınırı aşma eylemlerini gerekçelendirme şekliyle benzeşmektedir. Kısacası bir madun siyaseti olarak sessiz tecavüz pratikleri, Türkiye'de de gecekondular yapım süreçlerinden başlayıp birçok kamu imkânına doğru ilerleme şeklinde kendini en açık haliyle göstermiştir.

Bununla birlikte gecekondular yapımı ve dahi kamu hizmetlerinden kaçak faydalanmak, kanunen bir suç olduğundan; Türkiye'deki madunlar da, bir gecede konan gecekondularının bir gecede yıkılması ya da kaçak yararlandıkları hizmetlerin ellerinden her an alınması tehdidiyle kaşı kaşıya kalmışlardır. Şehir yoksulu göçmenler, böyle bir

⁷ Ciddi bir masraf gerektirdiği için resmi nikâhla evlenememe mağduriyetini imam nikâhı evlilikle giderilmesi bu bağlamda önemli bir uç örnektir.

tehdit karşısında, Bayat’ın ifadesiyle, bir direnme gücü olarak farkında olmadan oluşturdukları pasif ağları dönem dönem aktifleştirmişlerdir (Bkz. Bayat, 2008: 47). Örneğin gecekondulu yıkımlarına, sokak tezgâhlarının kaldırılmasına, işportacıların mallarına el konulmasına, enformel pazar yerlerinin yıkılmasına, kağıt toplayıcıların ardiyelerinin ortadan kaldırılmasına karşı çoğunlukla birden bire geliştirilen ve kolektif savunmaya dönük pasif ağ şekilleri giderek Türkiye’de de yaygın hale gelmiştir (Özkazanç/Ağtaş, 2006: 14). Buna karşılık, yetkililer örneğin belediye başkanları, gecekondulu mahallelerini oy deposu olarak gördüklerinden, bir gecekondulu yıkımı ya da işportacıların mallarına el onulması sonucu pasif ağların aktifleşip aleyhlerine dönmelerinden de çekinmişlerdir. Hatta pasif ağların bu gücünden çeken yetkililerin, gecekondulaşmaya göz yumdukları ve bazı mahallelere elektrik, su, kanalizasyon gibi hizmetleri kısmen de olsa vermek zorunda kaldıkları görülmüştür. Başta kaçak gecekonduların yıkılmaması olmak üzere tüm bunların, madunların otoriteyle kurmuş olduğu sessiz ortaklığın yanı sıra (Işık/Pınarcıoğlu, 2005: 116), Bayat’ın sessiz tecavüz pratikleri olarak belirttiği rüşvet, adam kayırma, patronaj ilişkileri sayesinde mümkün olabildiği anlaşılmaktadır (Kök, 2011: 204). Ancak madunlarla otorite arasındaki ilişkinin, sadece çatışma ve rüşvet ekseninde işlemediği, aynı zamanda sürekli değişebilen tahammül, onaylama ve saygı sınırlarının yeniden keşfedilmesi becerisiyle de şekillendiğini söylemek mümkündür (Emami, 2019: 43-45). Türkiye’de büyük ölçüde otorite ile madunlar arasındaki ilişkinin niteliğine bağlı olarak, bazen polis eşliğinde gecekondulu yıkımları ya da işporta mallarına el koyma gerçekleşmiş olmakla birlikte, çoğunlukla sıradanın sessiz tecavüz pratikleri amacına ulaşmıştır (Bkz. Bayat, 2008. 43). Kısacası, Bayat’ın ifadesiyle, sessiz tecavüz uygulamalarının sonucunda, İstanbul gibi büyük şehirlerde benzer coğrafyalardan göç edenlerin yerleştiği, genelde derme-çatma evlerden oluşan, sorunları enformel yöntemlerle çözerek kurdukları kaçak hayatların yaşadığı çok sayıda yoksul gecekondulu mahalleler oluşmuştur. Bu mekânlar ise, sahip olduğu kendine has ‘gayr-ı sivil toplum’ karakteriyle, barınmanın çok ötesinde yerine getirdiği işlevlerle, madunların şehre tutunma ve var olma çabasının bir aracı haline gelmiştir (Özdemir, 2013: 949-950).

Bayat’a göre, madunların işsizlik sorununun çözümü için geliştirdikleri işportacılık, aynı gecekondulaşma gibi, kırdan şehre doğru yaşanan yoğun göçün bir sonucudur. Bu yönüyle işportacılık, örneğin gecekondulu yapımı pratiğine kıyasen daha az dikkat çekmekle birlikte önemli bir sessiz tecavüz pratiğidir. Tahran’da ya da Kahire’deki işportacılar, bazen ölümle sonuçlanabilen birçok baskıya maruz kalmış olmalarına rağmen, işportacılığın ne kadar hayati bir sessiz tecavüz pratiği olduğu, ancak Arap Baharını tetikleyen Tunuslu işportacı Muhammed Buazizi’nin kendilerine yapılanları protesto etmek için kendisini yakmasıyla birlikte anlaşılabilmiştir. Türkiye’de Ankara ve İstanbul gibi büyükşehirlerde de, zabıtalarla işportacılar arasındaki sokakların hakimiyeti mücadelesi, eskiye göre azalsa da günümüze kadar sürmüştür. Hatta işportacılık gibi sessiz tecavüz taktikleri, neo-liberal politikalar sonucu 1980 sonrası yoksullaşmaya başlayan orta sınıf insanların da geçim kaynağı haline gelmiştir. Özkazanç ve Ağtaş (2014: 40), Ankara’daki işportacılığı ele alırken bu noktaya dikkati çekmiştir. Çalışmada, eski ve yeni olarak iki tür işportacıdan bahseden yazarlara göre, eskiler şehrin eski yoksullarıyken, yeni işportacılar arasında orta sınıftan olup iflas ettiği için bu işi yapmak zorunda olanlar vardır. Çalışmadaki bir diğer vurgu ise, Bayat’ın belirttiği “pasif ağların”

kolektif eyleme dönüşebilmesidir. Yazarlar, Bayat'ın teorisine uygun şekilde Kızılay'daki işportacıların aktifleşmesini ve dahası dernekleşme tecrübelerini aktarmaktadırlar (Özkazanç/Ağtaş, 2014: 46).

Madunların içinde buldukları enformellik ile hayatta kalma stratejisi olarak sessiz tecavüz taktikleri, karşılıklı olarak birbirini besleyen süreçlerdir. Bu süreçlerde, şehre göç etmelerine rağmen köyle bağı devam eden madun ailelerin bazı erkeklerini köyden getirmeleri, kadınların evde yaptıkları el işlerini pazarlara götürüp satmaları, kadınların atölyelerden aldıkları parça başı işlerde (boncuk, motif işleme gibi) düşük ücretle çalışmaları, ekmek, reçel, turşu gibi yiyeceklerin evde üretilmesi, giysilerin evde dikilmesi, az ve ucuz yemek tüketimi, hanenin büyüklüğünü ve bileşimini değiştirerek ölçek ekonomilerinden yararlanma, aileden daha fazla bireyin hatta çocuklarını çalıştırmaları gibi uygulamalar da, madunların şehirde hayatta kalmaya yönelik sessiz ve derinden yürüttükleri enformel pratikler arasında yer almaktadır (Şenses, 2003: 246-252).

Türkiye'deki madunlar, aynen İran'dakiler gibi, karşılaştıkları sorunlara karşı uyguladıkları sessiz tecavüz taktiklerinin çoğunlukla bir suç olduğunun da farkındadırlar. Ancak yaşamak için buna mecbur olduklarını da özellikle belirtmektedirler. Bayat (2008: 42), madunların "başka çaresi olmama", "mecbur kalma" gibi bu tarz durumlarını, "sokak siyasetinin ahlaki söylemi" olarak nitelemektedir. Bayat'ın mecburiyet gerekçesi olarak işaret ettiği ahlaki söylem, Türkiye'de yaygın ve etkin bir sessiz tecavüz pratiklerini ortaya koyan madunlarca da net bir şekilde ifade edilmektedir. Bu durum, İran'daki madunların sessiz tecavüzlerinin gerekçeleriyle uyumludur. Sokak siyasetinin ahlaki söyleminin Türkiye'de yaşanan ilginç birçok örneği, Ankara'da yapılan bir alan çalışmasında⁸ gösterilmiştir. Örneğin çalışmada geçen bir röportajda; kavşaklarda işportacılık yapan Yılmaz'ın, "Bu işi yapmazsam başka iş yok. Dilencilik, hırsızlık yapmaktan iyi. Helal kazanıyorum sonuçta" sözleri, bu ahlaki söylemin açık bir ifadesidir (Kök, 2011: 206). Bu ahlaki söylemin yansımasına bir diğer örnek olarak; "Almış olduğu kömür yardımının bir kısmını kullanıp, diğer kısmını ise parça parça satıp nakit ihtiyacını karşılayan" bir madunun "buna mecburum" ifadesini vermek mümkündür. Yine madun bir anne (Ayten Hanım), ışıklarda mendil satan ve polis/zabıta gelince kaçan çocuğuna, birilerinden aldığı taktikle, kaçmamasını salık vermektedir. Zira anne, yakalandığı zaman devletin çocuğunu okula gönderdiğini ve kendilerine maaş bağlandığını öğrenmiştir. Böylece "hile" ile hem çocuk okula gitmiş hem de belli bir nakit gelire sahip olunmuştur. Türkiye'deki madunların, devletin imkânlarını bu ve benzeri hileli yollarla el geçirdikten (sessiz tecavüz) sonra buna mecburuz demelerini, Bayat'ın ifadesiyle, sokak siyasetinin bir "ahlaki söylemi" olarak değerlendirmek gerekir. Kısacası, Türkiye'de de otoriteye karşı zayıf olduklarının farkından olan madunlar, kaybedecekleri kesin olan bir mücadeleye doğrudan girmektense, günlük hayat pratikleri içinde mecburen ürettikleri sessiz tecavüz taktikleriyle ilerlemeyi tercih etmişlerdir.

---

⁸ Örneklerin geçtiği çalışma için bkz. Kök, Selcan (2011), Kent Yoksulluğu ve Siyaset: Ankara Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ SBE, Ankara, sh. 207-210.

Öte yandan Türkiye’deki sıradanın sessiz tecavüzü de, Bayat’ın tespitindeki gibi, esasen siyasi değil ekonomik ve sosyal saiklerle gerçekleşmiştir. Ancak, örneğin gecekondu yapımı, sadece hayatta kalma pratiklerinden biri olmakla birlikte, siyasi uzantıları da olan bir uygulama olmuştur. Zira işgal edilen araziler kamuya/vakıflara ait olup, inşa edilen gecekondu imarsız ve kullanılan hizmetler de kaçak olunca, madunların, kazanımlarını korumak için muhatap oldukları kimseler, kaçınılmaz olarak patronaj ilişkisi kurdukları hatta rüşvet vermek zorunda kaldıkları siyasiler olmuştur. Dolayısıyla esasen sadece seçimlerle özdeşleştirilen ve siyasi süreçlerden dışlanan madunlar, yoksulluğun yol açtığı sorunların sonucu olarak zamanla siyasetin konusu haline gelmişlerdir. Diğer bir ifadeyle sokak siyaseti sürecinde doğrudan siyasi amaçları olmasa da, hayat şartlarını iyileştirebilme çabasının dolaylı da olsa siyasi yansımaları ortaya çıkmıştır. Örneğin şehirde sessiz tecavüzüyle ilerleyişini sürdürmek ya da en azından kazanımlarını korumak isteyen madunlar, çaresizlik döngüsüne girmiş kalabalıkların takatsizliklerini anlatan bir ruh haliyle siyasetten hiç umutlu olmadıkları halde, seçimlerde oy kullanmaya gitmişlerdir. Bu bağlamda, ilgili alan çalışmasında; siyasetten hiç umutları olmadığı halde, yine de oy vermeye gittiğini söyleyen tatmin edici örnekler bulunmaktadır. Bunlardan örneğin Keçiören’de şehir yoksulu şartlarına sahip Melahat Hanım, “kimsenin umurlarında olmadıklarını ve kime oy versem bir şeyin değişmediğini ifade etmekle birlikte, yine de oy vermeye gittiğini” söylemiştir (Kök, 2011: 189).

Sokak siyaseti açısından paradoks gibi görünen bu durum, siyasi bir amaç ya da beklenti içinde olmaktan ziyade, genel anlamda sessiz tecavüzleriyle elde ettikleri kazanımlarını kaybetme kaygısıyla siyasilerle girilmiş olan patronaj ilişkinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Madunların, esasen böyle bir ilişkiyle, siyasilerin kendilerini oy kaynağı olarak görmelerini yeni bir sessiz tecavüz taktiği olarak fırsata çevirmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür. Bu durum Bayat (2008: 52, 53, 77)’ın da belirttiği gibi, İran’da madunlar açısından yaşanan olumsuzlukların aksine demokratik sistemlerde birçok avantajın olduğu tespitinin Türkiye’deki bir yansımasıdır. Zira siyasetçilerin seçimlerde madunlardan oy alabilme çabasının sonucu, sıradanın sessiz tecavüzleri amacına ulaşmış ve değil gecekondu yıkmak aksine altyapı hizmeti sunma hatta tapu verme gibi vaatlerde bulunmaya kadar gittikleri görülmüştür. Böyle bir ilişkinin sonucu olarak, Türkiye’de örneğin 1966’da çıkartılan Gecekondu Kanunuyla gecekonduların kalıcılığının önü açılmıştır.

1980’lere gelindiğinde, İran’daki otoriter uygulamalar sokak siyasetini çıkmaza sokarken, Türkiye’de ise sokak siyaseti bağlamında işleyen sıradanın sessiz tecavüzü, hem güçlenen patronaj ilişkisi hem de çok partili hayatın avantajları sayesinde yeni bir dönem başlatmıştır (Bkz. Bayat, 2008: 247). Zira şehirde ilerleyişini sürdüren madunlar, çok partili hayatın getirdiği rekabetten yararlanarak kazanımlarına yenisini eklemiş ve meşrulaşmaya başlayan tek katlı gecekonduların yerini “apartman-gecekondu” almıştır (Şenyapılı, 2000; Bayat, 2008: 52, 53, 77). Madunların ilerleyişinin bir kazanımı olan bu durum, fiili duruma resmiyet kazandırılması sürecine de zemin hazırlamıştır. 1984’te, işgal edilen arazilere mülkiyet hakkı doğuran “Tapu Tahsis Belgesi” nin verilmesi bunun en önemli sonucudur. Bu noktaya gelinmesinde ise, her zaman olduğu gibi sıradanın sessiz tecavüzünün yani fiili durumun oy kaygısıyla siyasiler tarafından

kabullenilmesi rol oynamıştır (Bkz. Bayat, 2008. 77). Kısacası, şehirde varlıkları dahi sorgulanan ve yaşadıkları sorunlar gündem dahi olmayan madunlar, 1990'ların ortalarına kadar madun siyaseti bağlamında şehre tutunmak ve hayatlarını iyileştirmek amacıyla sessiz tecavüzlerini sürdürmüşlerdir. Bu sebeple madunların siyasetle ilişkileri, genelde dolaylı ve savunma seviyesinde yani kazanımlarını kaybetmeme amacıyla cereyan etmiştir.

Sonuç

Sanayi Devrimiyle birlikte gelişen şehirlerin artan işgücü ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak kırdan şehre yönelen göç dalgası, şehirde beraberinde bir takım olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Küresel kapitalizmin adeta gettolaştırdığı küresel güneyde yer alan ülkeler, bu olumsuz sonuçların yoğun yaşandığı örnekler olmuştur. Bu ülkelerde, kapitalizmin gittikçe ağırlaşan bir yansıması olarak, sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma gibi politikaların terk edilmesiyle şehirlerde özellikle göçmenler arasında yoksulluk giderek yaygınlaşmıştır. Bu olumsuzluklara göçmenlerin şehrin her düzleminden dışlanması da eklenince literatürde “şehir yoksulluğu” olarak tanımlanan yeni bir yoksulluk şekli kendisini göstermiştir.

1960'lardan itibaren yaşanan göç ve sonrası olaylar, küresel güney ülkelerinden birisi olan İran'da da, şehir yoksulluğunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Tahran merkezli yaşanan bu sosyal değişim, şehir yoksulları (madunlar) tarafından şehirde var olmak ve hayatlarını iyileştirmek amacıyla alttan alta, gündelik ve sessiz gelişen yeni bir siyaset tarzını ortaya çıkarmıştır. Yaşanan sosyal değişim ve gelişen yeni tarz siyaset, İranlı yazar Asef Bayat tarafından gözlemlenmiş ve birçok içeriğiyle birlikte “sokak siyaseti (street politics)” olarak tanımlanmıştır. Sokak siyaseti, Bayat'a göre, İran'daki işsizlerin, gecekonducuların, işportacıların vb. tüm şehir yoksullarının (madunlar) mekân yaptıkları ve özgün bir hayat tarzı geliştirdikleri ortamlarda çok boyutlu gerçekleşen her türlü faaliyetin adıdır. Böylelikle Bayat, madunların derinden, sessiz ve kendiliğinden yürüttüğü siyasallaşmanın kodlarını ararken, İran'da Devrimden bağımsız olarak birçok değişime kaynaklık yapan, başta 'sokak siyaseti' olmak üzere 'gayr-ı sivil toplum', 'sessiz tecavüzü', 'pasif ağlar' gibi kavramlar ekseninde özgün bir teorik çerçeve oluşturmuştur.

Bayat, Türkiye'yi doğrudan bir analize konu yapmamış olsa da, başta eserlerinin sunuş kısımları olmak üzere Ortadoğu ülkelerine dair yaptığı genellemelerine Türkiye'yi de bir şekilde dâhil etmesinden hareketle, eserlerinde teorik çerçevesini oluşturduğu görüşlerinin Türkiye'de de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Neo-liberalizmin siyaset ve ekonomiye damgasını vurduğu 1980'li yılların öncesinde milliyetçi-popülist rejimlere sahip olan birçok Ortadoğu ülkesi arasında Türkiye'yi de zikretmesi buna önemli bir örnektir. Dolayısıyla sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan tüm süreçler, yoğunluk dereceleri farklı olsa da Türkiye'de de söz konusudur.

1950'li yıllardan itibaren başlayan göç sürecinin sonucu olarak, Türkiye'de yoksulluk, 1980'lerden sonra şehri yoksulluğu şeklini almış ve 90'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizlerle birlikte İstanbul, Ankara gibi şehirlerde yaygınlaşmıştır. Türkiye'de, yoksullukla mücadele anayasal bir zorunluluk olmasına rağmen, kamu kurumu ve kuruluşları bu mücadelede yetersiz kalmış ve devlet “sosyal” olmaktan hızla uzaklaşmıştır. Dolayısıyla

Türkiye’deki şehir yoksulları, aynen İran’daki gibi, şehirdeki sorunlarla baş edebilmek ve hayatta kalabilmek adına bir plan dâhilinde olmaksızın kendiliğinden, sessiz ve derinden tecavüz taktiklerini kullanmışlardır. Özellikle İstanbul, Ankara gibi şehirler, sıradanın sessiz tecavüzünün çeşitli görünümünü sergileyen şehirler haline gelmiştir. Yeni şartların zorlamasıyla oluşan bu çaba, sokak siyasetinin ortaya çıkmasına ve doğal bir süreç olarak kendiliğinden Türkiye’de de, yine Bayat’ın ifadesiyle, devrimden kadar etkili siyasi bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Her şeyden önce Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerde sıradan insanların sessiz tecavüz pratikleri, devletten özerk ancak enformel nitelikte ‘gayr-ı sivil’ bir alanı kendiliğinden oluşturmuştur. Türkiye’deki madun göçmenler, bu alan sayesinde, yaşadıkları sorunları çözebilmek ve maruz kaldıkları zorlukları göğüsleyebilmek adına ortaya koydukları sessiz pratiklerle kurdukları kaçak hayatlarıyla şehirde ilerleyebilmişlerdir.

Sonuç olarak; Bayat’ın kavramlaştırmasında “madun” olarak ifade edilen şehir yoksullarının yani sıradan insanların sessiz tecavüz pratikleri, Türkiye’de 1990’lı yılların ortasına kadar, başta barına sorunu olmak üzere şehirdeki birçok sorunun çözümünde enformel yöntem olarak kullanılmıştır. Madunların ortaya koyduğu her bir sessiz tecavüz pratiği, Bayat’ın “kolektif mal ve hizmetlerden pay alamayan madunların bu sayede yeniden bölüşüme katılması” çerçevesinde birer sokak siyaseti örneğine dönüşmüş ve Bayat’ın bu bağlamda belirttiği hususlar, başta Ankara, İstanbul gibi büyük şehirler olmak üzere Türkiye’de de yaşanmıştır.

Kaynakça

- Bayat, A. (2006). *Ortadoğu’da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, (Çev. Ö. Gökmen ve S. Deren), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayat, A. (2008). *Sokak Siyaseti*, (Çev. S. Torlak, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Beall, J. and Fox, S. R. (2006). *Urban Poverty And Development in The 21st Century: Towards An Inclusive and Sustainable World*, Oxfam Gb Research Report.
- Castells, M. (1983). *The City and Grassroots*, Berkeley: University of California Press.
- Çakır, Ö. (2002). “*Sosyal Dışlanma*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (3): 83-104.
- Çolakoğlu, E. (2003). “*Kentsel Yoksulluk*”, Şu Kitapta: M. A. Çukurçayır ve A. Tekel, Yerel ve Kentsel Politikalar, Konya: Çizgi Yayınevi: 463-490.

- Danış, D. (2008). "Asef Bayat İle Söyleşi: Kent, Modernite ve Yoksulluk", İstanbul Dergisi, (64), www.Birikimdergisi.com/Birikim/Makale, 21.02.2020.
- Emami, M. (2019). Neoliberal Dönemde Tahran'da ve Ankara'da İşportacılık. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.
- Erder, S. (1995). "Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları", Toplum ve Bilim, (66): 106-121.
- Gökburun, İ. (2017). "İstanbul'da Nüfusun Gelişimi ve İlçelere Dağılımı (1950-2015)", Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 1 (3): 110-130.
- Güneş-Ayata, A. (1991). "Gecekonduarda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşerilik", Toplum ve Bilim, 51/52, Kış: 89-101.
- Gürler Hazman, G. (2010). "Kamusal Etkililik Göstergesinin Seçilmiş Değişkenler Üzerindeki Etkilerinin OECD Ülkeleri Açısından Değerlendirilmesi", Afyon Kocatepe Üni. İİBF Dergisi, 12 (2): 1-22.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2005)., Nöbetleşe Yoksulluk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999). "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", Şu Kitapta: O. Baydar, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları: 249-268.
- İngün, Ö. (2013). "Dönüş(Türül)En Mahallelerde Toplumsal Muhalefet ve Cinsiyet", Şu Kitapta: C. Ergun, M. Güneş, ve A. Dericioğulları, Kent Üzerine Özgür Yazılar, İstanbul: Bağlam Yay.: 216-237.
- Kaygalak, S. (2001). "Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği", Praksis, (2): 124-172.
- Keyder, Ç. (2005). "Globalization and Social Exclusion in Istanbul", International Journal of Regional Research, 29 (1), March: 124-134.
- Koray, M. (2008). Sosyal Politika, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kök, S. (2011). Kent Yoksulluğu ve Siyaset: Ankara Örneği, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.
- Mingione, E. (1993). "New Urban Poverty and The Crisis in The Citizenship/Welfare System: The Italian Experience", Antipode, 25(3): 206-222.
- Özbudun, S. (2002). "Küresel Bir Yoksulluk Kültürü Mü?", Şu Kitapta: Y. Özdek, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Ankara: TODAİE Yay.: 53-69.
- Özcan, A. ve Karakılıç, Y. (2007). "Kent Yoksulluğunun Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Hareketleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", Şu Kitapta: IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı, Çanakkale: ÇOMU Yayınları: 439-453.

- Özdemir, G. (2014). *Hemşehri Derneklerinin Baskı Grubu Niteliği*, Ankara: Nobel Dağıtım.
- Özdemir, G. (2013). “Tampon Mekanizmadan Siyasal Aktörlüğe Hemşehri Dernekleri”, *Turkish Studies*, 8(6): 943-959.
- Özkazanç, A. (2007). *Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Sonrası*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özkazanç, A. ve Ağtaş, Ö. (2014). “Bütün toplumun çelişkide olduğunu söyleyeceğim size!” Seyyar Esnafın Sokakla İmtihanı, Kenarın Kitabı, Şu Kitapta: F. Şenol Cantek, “Ara”da Kalmak, Çeperde Yaşamak, İstanbul: İletişim Yayınları: 11-60.
- Özkazanç, A. ve Ağtaş, Ö. (2006). “Kaçak Hayatlar ve Sokak Siyaseti: Asef Bayat Üzerine Bir Değerlendirme”, *Birikim*, (208), Ağustos: 13-27.
- Öztürk, M. ve Altuntepe, N. (2008). “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, *Journal of Yasar University*, 3(11): 1587-1625.
- Park, R. (1982). “Human Migration and Marginal Man”, *American Journal of Sociology*, 33(6): 881-893.
- Ryan, K., (2007). *Social Exclusion and the Politics of Order*, U.S.A: Manchester University Press.
- Sağlam, S. (2006). “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), (5): 33-44.
- Sezal, İ. (1992). *Şehirleşme*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Stonequist, E. (1935). “The Problem of the Marginal Man”, *American Journal of Sociology*, 41 (1): 1-12.
- Şengül, H. T. (2001). *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar*, İstanbul: Wald Demokrasi Kitaplığı.
- Şenses, F. (2003). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenyapılı, T. (2000). “Enformel Sektör: Devingenlikten Durağanlığa/ Gecekondulaşmadan Apartmanlaşmaya”, Şu Ktapta: H. Akder, ve M. Güvenç, Yoksulluk (Bölgesel Gelişme, Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu), İstanbul: TESEV Yayını: 161-183.
- Tümtaş, M. S. ve Çelikkaleli Ö. (2014). “Kente Göç Sosyal Dışlanmışlık Ve Ergenlerdeki Psikolojik Belirtileri”, Şu Kitapta: A. Keçeli ve Ş. Çelikoğlu, *Kent Çalışmaları I*, Ankara: Detay Yayınları: 41-66.
- Tümtaş, M. S. (2012). *Kent, Mekân ve Ayrışma*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Yılmaz, M. (2012). "Küreselleşme ve Kentsel Yoksulluk: Sosyolojik Bir Perspektif", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1 (4): 257-287.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı (2009), 1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı, 103 sayılı İBB Meclisi Kararı.

TÜİK (2019), www.tuik.gov.tr, 31.12.2019.